

10. Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі на 2 зн. УКТЗЕД. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

11. Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості. Закон від 23.12.2014 №35–VIII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/35-19>

12. Український внесок в “Активні зусилля”. – Режим доступу: <http://www.atp.mil.gov.ua/number/16/96.htm>

13. Торговельно–економічне співробітництво між Україною та Італією. – Режим доступу: <http://italy.mfa.gov.ua/ua/ukraine-it/trade>

14. Політичні відносини між Україною та Францією. – Режим доступу: <http://france.mfa.gov.ua/ua/ukraine-france/diplomacy>

15. Двостороннє торговельно–економічне співробітництво між Україною та Францією. – Режим доступу: <http://france.mfa.gov.ua/ua/ukraine-france/trade>

References

1. Pro Osnovni napryamy zovnishnoyi polityky Ukrainy Verkhovna Rada Ukrainy; Postanova vid 02.07.1993 №3360–XII. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>.

2. Istratiy L. F. Ukrayinsko–italiyski vidnosyny (1990 rr. – poch. XXI st.) ta yikh rol v stanovleni nezaleznoyi derzhavy / L. F. Istratiy. – Rezhym dostupu: http://www.rusnauka.com/14_ENXXI_2009/Politologia/45831.doc.htm.

3. Nelin M. V. Zovnishnya polityka uryadiv S. Berluskoni (2001–2011 rr.): dys. kand. polit. nauk: 23.00.04 / Chornomorskyi derzhavnyi universytet imeni Petra Mogyly / M. V. Nelin. – Mikolayiv, 2014. – 231 ark.

4. Perepelytsya E. A. Ukrayinsko–italiyske mizhderzhavne spivrobitnytstvo v konteksti yevropeyskoyi integratsii (1991–2006 rr.): dys. kand. ist. nauk: 07.00.02 / NAN Ukrainy; Instytut istorii Ukrainy / E. A. Perepelytsya. – K., 2007. – 225 ark.

5. Makuh V. V. Ukrayina i krainy Mahribu: realii ta perspektyvy. Aktualni pytannya dvostoronoho spivrobitnytstva: zbirka statey / V. V. Makuh. – Odesa: Feniks, 2010. – 244 s.

6. Vasylyuk V. M. Ukrayina – Frantsiya: mizhnarodne spivrobitnytstvo v konteksti yevropeyskoyi integratsii / V. M. Vasylyuk. – Rezhym dostupu: http://www.rusnauka.com/20_AND_2009/Politologia/49297.doc.htm.

7. Sokolov V. Yu. Ukrayinsko–frantsuzki sotsialno–politychni vidnosyny: istoriya ta suchasnist / V. Yu. Sokolov. – Rezhym dostupu: http://inb.dnsgb.com.ua/2010-1/10_sokolov.pdf.

8. Dvostoronni vidnosyny (Alzhyr/Ukrayina). – Rezhym dostupu: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/torg_econ_vidn/ale/1170.html.

9. Oglyad dvostoronoyi torgivli mizh Ukrainoyu ta Liviyeu (lystopad 2010 r.). – Rezhym dostupu: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/tovaroobig_zakab_stat/lib/5156.html.

10. Krainy za tovarnoyu strukturoyu zovnishnoyi torgivli na 2 zn. UKTZED. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

11. Pro vnesenya zmin do deyakikh zakoniv Ukrainy shchodo vidmovy Ukrainy vid zdysnennya polityky pozablokovosti. Zakon vid 23.12.2014 №35–VIII. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/35-19>.

12. Ukrayinskyi vnesok v “Aktivni zusylya”. – Rezhym dostupu: <http://www.atp.mil.gov.ua/number/16/96.htm>.

13. Torgovelnno–ekonomichne spivrobitnytstvo mizh Ukrainoyu ta Italiyeu. – Rezhym dostupu: <http://italy.mfa.gov.ua/ua/ukraine-it/trade>.

14. Politychni vidnosyny mizh Ukrainoyu ta Frantsiyeu. – Rezhym dostupu: <http://france.mfa.gov.ua/ua/ukraine-france/diplomacy>.

15. Dvostoronnye torgovelnno–ekonomichne spivrobitnytstvo mizh Ukrainoyu ta Frantsiyeu. – Rezhym dostupu: <http://france.mfa.gov.ua/ua/ukraine-france/trade>.

Lysak V. F., Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of International Relations and Foreign Policy, Mariupol State University (Ukraine, Mariupol), fifitau@ukr.net

Ukraine's relationships with Mediterranean countries

We have considered relationships with the Mediterranean countries, as important and topical directions of modern Ukraine's foreign policy. Applying scientific research methods, such as analysis, generalization, systematization, was traced the bilateral relationship with the European countries of Mediterranean coast, namely with Italy and France, which has undisputed value in the matter of Ukraine's European integration. On the example of bilateral relations of Ukraine with the Arab Maghreb countries, such as Algeria and Libya was analyzed foreign relationship with the Mediterranean countries of North Africa. Overview that relationships with the European Mediterranean countries have been actively developing in recent years.

which is a positive in promotion Ukraine into the European space. The cooperation with the countries of North Africa occurs quite slowly, which shows a decrease in trade turnover.

Keywords: *Mediterranean, foreign policy, European integration, Italy, France, Algeria, Libya, trade and economic relations, political relations.*

Лысак В. Ф., доктор исторических наук, профессор кафедры международных отношений и внешней политики, Мариупольский государственный университет (Украина, Мариуполь), fifitau@ukr.net

Отношения Украины со странами Средиземноморья

Рассмотрены отношения со странами Средиземноморского региона, как одного из важнейших направлений современной внешней политики Украины. Применены научные методы исследования, такие как анализ, обобщение и систематизация, прослежены двухсторонние отношения со странами европейского побережья Средиземного моря, а именно с Италией и Францией, что имеет огромное значение в вопросах европейской интеграции Украины. На примере двухсторонних отношений Украины со странами Арабского Магриба, такими как Алжир и Ливия, проанализированы внешнеполитические отношения со странами Северной Африки. Сделан вывод, что сегодня активно развиваются отношения с европейскими Средиземноморскими странами, что дает положительный результат на пути интеграции в ЕС. Сотрудничество со странами Северной Африки происходит довольно умеренно, что показывает падение общего товарооборота.

Ключевые слова: *Средиземноморье, внешняя политика, евроинтеграция, Италия, Франция, Алжир, Ливия, торгово–экономические отношения, политические отношения.*

* * *

УДК 32.001:94(470)“1988/1992”

Буравченко Р. В.
кандидат історичних наук,
Черкаський державний технологічний університет
(Україна, Черкаси), garyla@ukr.net

Розпад СРСР в кінці ХХ ст. ЯК РЕЗУЛЬТАТ КРАХУ ТОТАЛІТАРНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Метою дослідження є виявлення взаємозв'язку краху тоталітарної ідеології і розпаду Радянського Союзу в кінці ХХ ст. Незворотність краху тоталітаризму науково обґрунтував Ф. А. фон Гаск в своїх дослідженнях незадовго до розпаду СРСР. Завдяки соціологічному методу аналізується вплив економічних відносин та соціальної структури на політичну систему СРСР кінця ХХ ст. Історичний метод дозволяє вивчити політичні явища в СРСР в заданий період в їх послідовному часовому розвитку, вивчити зв'язки минулого, сьогодення і майбутнього. Враховуючи, що в основу функціонування політичної системи СРСР з самого початку його створення був закладений оснований на хибних умовах базис антиринкових відносин, розпад СРСР після вичерпання основного ресурсу – селянства, став логічним завершенням нежиттєздатної моделі в ринковому суспільстві. Даний розпад запустив нову реальність політичних взаємовідносин, як у світі в цілому, так і в Центрально–Східній Європі.

Ключові слова: *СРСР, Україна, Росія, Прибалтика, створення, державний, републики, співдружність Незалежних Держав, М. С. Горбачов, Б. М. Єльцин, Л. М. Кравчук.*

Епохальною подією кінця 80–х – поч. 90–х рр. ХХ ст. став крах комунізму та радянської системи. Складні соціально–економічні та суспільно–політичні процеси всередині СРСР спричинили розпад країни. Політика “перебудови”, демократизація, гласність поступово розхитували державно–політичний лад СРСР, який базувався на тоталітаризмі, плановій командно–адміністративній економіці і був нездатний ефективно конкурувати з країнами західної демократії в економічній, науковій, промисловій та технічній сферах.

Внутрішня нежиттєздатність державно–політичного ладу країн з тоталітарними режимами була науково обґрунтована в працях економіста, політичного філософа, доктора права і політичних наук, лауреатом Нобелівської премії Фрідрихом Августом фон Гаском ще в 1944 році в праці “Шлях до рабства” (англ. “Road to Serfdom”) [11]. Останнє дослідження Ф. А. фон Гаска

“Пагубна самовпевненість: самоомана соціалізму” (англ. *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*), котра була ведена в науковий обіг в 1988 році, тобто за три роки до остаточного розпаду СРСР, по суті стала маніфестом антитоталітаризму, а розпад “соціалістичного табору”, падіння Берлінської вежі, і нарешті розпад СРСР стали емпіричним доказом теоретичного обґрунтування цих двох досліджень, між якими півстоліття, небезпечність для людства тоталітарних ідей, а також причин, котрі робили невідворотність провалу всіх проєктів побудови тоталітарного суспільства [12].

Крах тоталітарного режиму в СРСР припав на кінець ХХ ст., т.зв. “період перебудови”. Насамперед, з кожним роком наростала внутрішня криза єдиної легальної партії – КПРС. У Радянському Союзі починають розгортатися національно-визвольні рухи, що прагнули спочатку скористатися формально федеративним устроєм для економічної самостійності республік, а з часом – конституційним правом виходу союзних республік зі складу СРСР. Насамперед сильні відцентрові тенденції спостерігаються в Прибалтиці, де в 1988 р. виникають могутні національно-демократичні організації – “Народний фронт Естонії” (2 жовтня), “Народний фронт Латвії” (7 жовтня), литовський “Саюдіс” (“Єдність”) (23 жовтня), які вперше аргументовано заговорили про вихід зі складу Радянського Союзу. А на початку 1989 р. (1 липня) виникла, а у вересні того ж року була структурно сформована організація “Народний рух України за перебудову”. Досить швидко “Рух” став впливовою політичною силою в Україні, опозиційною до правлячої компартії. У Молдавії з вимогою виходу зі складу СРСР виступив “Народний фронт Молдови”. Національно-патріотичні сили в республіках почали тиснути комуністів від керма влади. 24 лютого 1990 р. литовський “Саюдіс” переміг на виборах у Литві. Весною 1990 р. на виборах у центральні і місцеві органи влади в Естонії і Латвії також перемогли представники народних фронтів. Спроби союзного центру вплинути на керівництво Литви за допомогою економічної блокади наштовхнулися на твердий намір литовців відстояти свою незалежність. Протягом 1989–1990 рр. і в інших республіках СРСР вперше відбулися вибори на альтернативних засадах, національно-патріотичні сили отримали право на представництво в вищих законодавчих органах та місцевих радах. Могутні дезінтеграційні процеси в СРСР, що стали результатом політики перебудови, демократизації, гласності, спершу започаткували так звані “паради суверенітетів” – прийняття вищими законодавчими органами союзних республік декларацій про їхній державний суверенітет. Вже 18 листопада 1988 р. Верховна Рада Естонської РСР проголосила державний суверенітет Естонії. 11 березня, 30 березня та 4 травня 1990 р. відповідно – Верховні Ради Литви, Естонії та Латвії проголосили відновлення державного суверенітету своєї країни. Основи сучасного статусу Російської Федерації були закладені Декларацією про державний суверенітет від 12 червня 1990 р., який ухвалив Перший з’їзд народних депутатів цієї республіки. Головою Верховної Ради Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки 29 травня обрано колишнього першого

секретаря московського комітету КПРС Б. Єльцина, який перебував у відкритій опозиції до лідера КПРС та СРСР М. Горбачова. Наступними етапами державотворчого процесу Російської Федерації стало укладення 31 березня 1991 р. Федеративного договору між Центром і суб’єктами федерації (крім Татарстану й Чечні). 12 червня 1991 р. Б. Єльцина всенародним голосуванням на прямих виборах обрано першим президентом Російської РФСР. 16 липня 1990 р. новообрана Верховна Рада України прийняла Декларацію про державний суверенітет України. Цей документ віддзеркалював віковичну мрію українського народу про незалежність і по суті визначав політичні відносини УРСР з іншими союзними республіками як конфедеративні. Декларації про державний суверенітет проголосили також парламенти Білорусії, Молдови та Грузії. У Вірменії було проведено референдум, на якому абсолютна більшість населення проголосувала за незалежність. Процес проголошення суверенітетів охопив усі радянські та автономні республіки. Це був, по суті, початок розпаду радянської імперії [1, с. 292; 3, с. 252–254; 5, с. 282–284; 6, с. 557; 8, с. 306].

Рух союзних республік до незалежності супроводжувався етнічними та військовими конфліктами, більшість яких спровокував союзний центр. Так, ситуація в Молдові ускладнювалася боротьбою російськомовного населення Придністров’я, гагаузів та болгар за надання їм автономії в районах компактного розселення. У республіках Закавказзя та Середньої Азії загострюються міжнаціональні відносини. Невизначеність етнічних кордонів, складні екологічні, демографічні та соціальні проблеми, питання землекористування стали основою міжнаціональних сутичок. Першим у 1988–1989 рр. виник вірмено-азербайджанський конфлікт, що спалахнув через спірність проблеми Нагірного Карабаху. Він виявився найкривавішим, перерісши у справжню війну між Азербайджаном та Вірменією, що тривала з 1990–го по 1993 рр. У 1989–1990 рр. міжнаціональні конфлікти вибухнули у Фергані, Анджані, Новому Узені (Казахстан), Душанбе (Таджикистан). Вони супроводжувалися людськими жертвами, руйнуванням будинків, вигнанням національних меншин із районів їхнього розселення. Досить запеклими і кривавими були грузинсько-абхазький і грузинсько-осетинський конфлікти, збройне зіткнення між Північною Осетією та Інгушетією, на території Молдови в Придністров’ї. Втрата контролю над подіями в союзних республіках також сприяла об’єднанню прихильників “твердої руки” серед політичної еліти СРСР. Відбулася серія спроб силового придушення прагнення народів Радянського Союзу до самостійності. 9 квітня 1989 р. радянські війська атакували багатотисячний мирний мітинг у Тбілісі, який проводився на підтримку суверенітету Грузії, убивши кілька десятків людей саперними лопатками. Сотні громадян стали жертвами нічного бронетанкового кидка в Баку в січні 1990 р., коли союзне керівництво рятувало комуністичне керівництво Азербайджану, влада від якого переходила до Народного фронту. Майже одночасно в Литві воєнізований спецрозділ силових служб атакував Вільнюський телецентр. Також було проголошено про

запровадження надзвичайного стану в Литві та відсторонення від влади Верховної Ради Литви. На її захист піднялося майже все населення столиці, якому, не зважаючи на жертви, вдалося не допустити інсценований Москвою державний переворот в республіці [3, с. 251–252; 5, с. 283–284; 6, с. 557].

Постало питання про саме існування СРСР. Пересвідчившись, що країна невпинно йде до розпаду, і бажаючи принаймні стримати цей процес, М. Горбачов та його найближче оточення вирішили вдатися до, як їм здавалося, найвагомшого аргументу – проведення всенародного референдуму, який відбувся 17 березня 1991 р. Питання в бюлетені було сформувано некоректно, поєднувало декілька питань для того, щоб підштовхнути учасників голосування на підтримку ідеї оновленої Федерації. За підсумками референдуму понад 75% його учасників в масштабах СРСР начебто проголосували за збереження Союзу РСР в вигляді оновленого Союзу Суверенних Держав (ССД). Проте, в цій акції не взяли участь Грузія, Вірменія, Молдова, республіки Балтії. Навпаки в квітні 1991 р. Грузія оголошує про свою незалежність, змінює Конституцію і офіційну назву та обирає президента. В Україні під час референдуму було проведено паралельне опитування, котре допускало входження України до оновленого союзу лише на засадах Декларації про державний суверенітет, що по суті унеможливило створення ССД в формі федерації, а лише в формі конфедерації. В результаті, підсумки референдуму не зупинили процес розпаду СРСР. Тоді М. Горбачов зробив інший тактичний крок. 23 квітня 1991 р. він підписав в підмосковній резиденції Ново-Огарьово угоду з керівництвом дев'яти союзних республік – Азербайджану, Білорусі, Казахстану, Киргизстану, Росії, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, України про створення Співдружності Суверенних Держав, як демократичної федерації рівноправних радянських суверенних республік. У цій угоді, відомій як “Заява 9 + 1”, декларувалися принципи нового союзного договору. За наслідками угоди було опубліковано спільну заяву про невідкладні заходи щодо стабілізації ситуації в країні та подолання кризи. Остаточне підписання Документа призначалося на 20 серпня 1991 р. Розробка проекту нової союзної угоди викликала багато суперечностей – не лише між центром та республіками, а й усередині союзних суб'єктів. На фоні протистояння Горбачов – Єльцин, між парламентами СРСР та Росії розгорнулася справжня “війна законів”, яка паралізувала будь-яку конструктивну діяльність і породила відвертий вакуум влади. Керівництво України підписувати договір погоджувалося лише на засадах Декларації про державний суверенітет, що по суті передбачав не федеративні, а конфедеративні відносини. М. Горбачов же прагнув створення ССД як федерації союзного типу, яка мала регулюватися єдиною Конституцією, так як в іншому разі вся повнота влади належала б лідерам республік [5, с. 284–285; 6, с. 557; 8, с. 306].

З іншого боку з цим договором, що суттєво обмежував владу центру й залишав поза Союзом шість республік, також не погоджувалася консервативна частина вищого державно-партійного керівництва, котра вбачала в ньому капітуляцію центру перед

вимогами націонал-сепаратистських сил у республіках. Контролюючи провідні посади в державі, прихильники відновлення в СРСР доперебудовних порядків зважилися на державний переворот.

Напередодні підписання цього договору, 19 серпня, по телебаченню та інших ЗМІ оприлюднили датований 18 серпня 1991 р. Указ Віце-президента СРСР Г. І. Янаєва, в якому, зокрема, зазначалось: “У зв'язку з неможливістю за станом здоров'я виконання Горбачовим Михайлом Сергійовичем своїх обов'язків Президента СРСР на підставі статті 127(7) Конституції СРСР вступив (Г. І. Янаєв – автори) у виконання обов'язків Президента СРСР із 19 серпня 1991 року”. В наступній заяві, котру підписали Віце-президент СРСР Г. І. Янаєв, перший заступник голови Ради Оборони СРСР О. Д. Бакланов та Прем'єр-міністр СРСР В. С. Павлов було оголошено про наступне: 1) про впровадження надзвичайного стану “в окремих місцевостях СРСР” на строк 6 місяців з 4 години за московським часом 19 серпня 1991 року; 2) про верховенство Конституції СРСР і законів Союзу РСР над відповідно республіканськими Конституціями і законами; 3) про створення Державного Комітету з надзвичайного стану (ДКНС) у наступному складі: Янаєв Геннадій Іванович – Віце-президент СРСР, голова ДКНС, в.о. Президента СРСР; Бакланов Олег Дмитрович – перший заступник Голови Ради оборони СРСР; Крючков Володимир Олександрович – Голова Комітету Державної Безпеки СРСР; Павлов Валентин Сергійович – Прем'єр-міністр СРСР; Пуго Борис Карлович – Міністр внутрішніх справ СРСР; Стародубцев Василь Олександрович – Голова Селянської спілки СРСР; Тіязков Олександр Іванович – Президент Асоціації державних підприємств та об'єднань промисловості, транспорту та зв'язку; Язов Дмитро Тимофійович – Міністр оборони СРСР; 4) рішення ГКНС СРСР проголошувалися обов'язкові, які підлягали неухильному виконанню всіма “органами влади й керування, посадовими особами й громадянами на всій території Союзу РСР” [10, с. 9–14; 13, с. 14–16]. Залишається до кінця не з'ясованою роль у цих подіях самого М. Горбачова. Формально він був ізольований на державній дачі на Форосі (Крим, УРСР), де відпочивав. Однак певні обставини свідчать про те, що Президент використав сценарій, який уже було випробувано в дні тбіліської, бакинської та вільнюської трагедій. Не підтримуючи змовників відкрито, він дав їм можливість діяти на свій страх і ризик. У країні було оголошено надзвичайний стан, на вулиці Москви й ряду інших великих міст вивели війська, включаючи танки. Було заборонено вихід майже всіх центральних газет, припинили роботу всі, крім першого, канали Центрального телебачення, робота фактично всіх радіостанцій були заблокована. Діяльність партій, за винятком КПРС, призупинялася. ЦК КПРС вимагав від партійних комітетів підтримати переворот. Повселюдний опір зусиллям заколотників, розгубленість у їхніх лавах, нерішучість військового керівництва, негативне ставлення урядів більшості країн світу та міжнародної громадської думки – усе це обумовило поразку путчу менш як за три доби. Хоча московський переворот 19–22 серпня 1991 р. мав на меті перешкодити підписанню союзного договору і в

таким способом зберегти залишки влади КПРС, однак результат виявився протилежний – він лише стимулював процес дезінтеграції, якому намагався запобігти. Коли М. Горбачов повернувся до Москви, владу не лише в РРФСР, а й у союзних структурах уже захопив Б. Єльцин. 5 вересня 1991 р. з'їзд народних депутатів СРСР ухвалив останній закон поступаючись своїми повноваженнями суверенним республікам колишнього Радянського Союзу [3, с. 254; 5, с. 285–286; 6, с. 557; 8, с. 306, 351; 10, с. 9–14; 13, с. 14–16].

Після невдалої спроби консервативних сил здійснити державний переворот події в СРСР набули революційної стрімкості. Відразу ж після провалу путчу вісім республік заявили про свою незалежність. 24 серпня 1991 р. Верховна Рада УРСР ухвалила Акт проголошення незалежності України, за яким колишня союзна республіка згідно закріпленого в Конституціях СРСР та УРСР права, стала не лише суверенною, а й незалежною державою. Також Верховна Рада України заявила про майбутній безядерний статус України. Згодом і інші республіки проголосили про створення самостійних держав. Серед інших постала нова держава – Російська Федерація (РФ) у складі 89 регіонів, у тому числі 21 автономної республіки. Балтійські республіки пішли ще далі. Вже визнані світовим співтовариством як незалежні держави, вони домоглися того, що 6 вересня 1991 р. Державна Рада СРСР за ініціативою М. Горбачова проголосувала за визнання самостійності Естонії, Латвії та Литви [3, с. 254; 5, с. 282–232; 8, с. 307, 351].

М. Горбачов під тиском обставин був змушений залишити посаду Генерального секретаря ЦК КПРС і розпустити її Центральний комітет. Діяльність Комуністичної партії спочатку була призупинена, а згодом і заборонена. М. Горбачов докладав чимало відчайдушних зусиль, щоб урятувати радянську імперію. 14 листопада 1991 р. у Ново-Огарьово керівники семи республік (Росія, Білорусія, Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Туркменістан, Таджикистан) оголосили про намір створити нове міждержавне утворення, однак не поспішали втілювати його в життя, оскільки очікували результатів Всеукраїнського референдуму щодо незалежності. Результати Всеукраїнського референдуму були вражаючими. 1 грудня 1991 р. понад 90% громадян, які брали участь у голосуванні, висловилися за самостійну суверенну державу. Того ж дня понад 61% виборців обрали першим Президентом України колишнього ІІ секретаря КПУ Леоніда Кравчука [3, с. 254–255; 5, с. 286].

На 10–12 грудня 1991 р. М. Горбачов вирішив скликати керівників радянських республік до Москви. Але 8 грудня о 14 годині 17 хвилин лідери України, Російської Федерації та Білорусі Л. Кравчук, Б. Єльцин та С. Шушкевич таємно від Президента СРСР М. Горбачова в мисливському будиночку в Біловезькій Пущі (Білорусь) підписали декларацію про припинення дії Союзного договору 1922 р. і діяльності державних структур СРСР, тобто про припинення існування самого СРСР. Наступного дня вони проголосили про створення конфедеративного утворення – Співдружності Незалежних Держав (СНД) у складі Білорусі, Росії і України. Співдружність проголошувалась відкритою

для приєднання всіх держав – членів Союзу РСР, а також для інших держав, які поділяють її цілі і принципи. Через кілька днів виявили готовність приєднатися до Співдружності Казахстан і центральноазіатські республіки [1, с. 292; 3, с. 255; 5, с. 286; 6, с. 557; 8, с. 307, 351]. М. Горбачов, хоча і був незадоволений процесом розпаду СРСР, заявив про свою участь у процесі формування нового міжнародного альянсу. Проте його навіть не запросили на наступну зустріч керівників республік СРСР до Алма-Ати. 21 грудня 1991 р. керівники одинадцяти незалежних держав, а саме: України, Російської Федерації, Білорусії, Азербайджану, Вірменії, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану, проголосили створення Співдружності переважно з координаційними функціями, без будь-яких виконавчих, законодавчих чи судових інституцій і повноважень. Грузія, Литва, Латвія і Естонія не виявили навіть бажання брати участь у будь-яких альянсах. Ліквідація Радянського Союзу призвела до усунення від влади першого й останнього президента СРСР М. Горбачова, який фактично був уже президентом без країни і вимушений був добровільно скласти повноваження Президента СРСР – 25 грудня 1991 р. він офіційно передав владу Б. Єльцину та склав свої повноваження Президента СРСР. Увечері того ж дня Президент США Дж. Буш визнав незалежність Росії, України, Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизстану, тобто тих держав, у яких діяльність компартій вже було заборонено. Визнання міжнародним співтовариством незалежності колишніх союзних республік зробило розпад СРСР незворотним. 30 грудня 1991 р. на зустрічі глав СНД у Мінську ухвалено рішення про остаточне скасування державних структур СРСР. 31 грудня 1991 р. Союз Радянських Соціалістичних Республік перестав існувати [1, с. 292; 3, с. 255; 5, с. 286–287; 6, с. 557; 8, с. 307, 351].

Новоутворені держави зіткнулися з непростими проблемами. Це, насамперед, визначення шляхів переходу до нормального, цивілізованого ринкового суспільства, подолання економічної, політичної та психологічної спадщини минулого. Також на території колишнього СРСР виникали, а подекуди продовжують тліти локальні конфлікти (війна Росії проти Чечні та Грузії, абхазько-грузинський та осетинсько-грузинські конфлікти, вірменсько-азербайджанські зіткнення в Нагірному Карабасі, нерегульованість відносин між Молдовою і так званою Придністровською республікою), конфлікт в Таджикистані.

Важливим питанням постало цивілізоване входження до світового співтовариства, насамперед до ЄС. Співдружність незалежних держав (СНД), утворена 8 грудня 1991 р., розглядалася деякими лідерами країн-учасниць як своєрідний механізм узгодження та вирішення проблем, що дісталися в спадщину від СРСР, дехто із них вважав Співдружність інститутом нової інтеграції. Проте СНД не стала ні тим, ні іншим. Численні конфлікти, міждержавні тертя на просторах СНД свідчили про труднощі розлучного процесу, різну оцінку широким загалом і керівними структурами ситуації, що створилася після розпаду СРСР, перспектив майбутнього. З іншого боку, на пострадянському просторі відсутні будь-які об'єктивні

передумови для розвитку інтеграційних процесів. Адже необхідними умовами інтеграції є насамперед приватна власність, ринок, соціальний характер економіки, глибокий демократизм суспільства та всіх його структур, високий рівень виробництва тощо. Нічого цього на теренах СНД не було. Полігамна, насильна інтеграція здатна привести лише до нового імперського утворення. Чи не тому всі рішення СНД залишалися нереалізованими. У цьому ж плані слід брати до уваги також різні рівні суспільно-політичного розвитку країн СНД. Якщо Росія у I пол. 1990–х рр. досягла певних успіхів у здійсненні ринкових перетворень, то Білорусь, Туркменістан, Таджикистан навіть не приступали до реформування своєї економіки на ринкових засадах.

На середину 90–х рр. різновекторність інтересів країн СНД стала ще очевиднішою. В організаційно-політичному плані Співдружність перетворилася на об'єднання, в якому простежуються принаймні три рівні взаємозв'язків. Перший – це тандем Росія – Білорусь, який після підписання Союзного договору (2 квітня 1996 р.) поступово прямував до створення єдиної держави, хоча в на початку XXI ст. цей процес призупинився. Другий рівень, оснований на Ташкентському пакті 1994 р. (охоплює Росію, Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан), передбачав співпрацю у галузі оборони. Щоправда, у 1999 р. Узбекистан заявив про припинення своєї участі у цьому пакті. Країни СНД, що входять до групи ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова) складають третій рівень Співдружності, зв'язки якого з СНД можна назвати скоріше асоціативними. До співробітництва з країнами ГУАМ після виходу із Ташкентського пакту схилився також Узбекистан. Учасники цього об'єднання підписали низку договорів, що стосуються військово-технічного співробітництва, торгівлі, транспорту тощо. Вони зобов'язалися дотримуватися принципів двостороннього співробітництва на основі взаємовигідного партнерства і багатостороннього – у випадку вирішення життєвих питань регіонального характеру (зокрема, використання нафтових ресурсів Каспійського моря і торговельного коридору “шовковий шлях”). Учасники ГУАМ категорично виступали проти будь-якого домінування у СНД і створення наднаціональних структур. Рівні, що існують у СНД, об'єктивно свідчать про відсутність єдності й наявність конфліктності у Співдружності. Більшість рішень, прийнятих на самітах керівників держав – членів СНД не йшли далі звичайних декларацій, оскільки часто-густо не узгоджувалися з національно-державними інтересами тих чи інших країн. Так, давно виношувана ідея створення на теренах СНД зони вільної торгівлі, як показав січневий саміт 2000 р. у Москві, блокується Росією, яка не бажає втрачати монопольних прибутків від реалізації енергоносіїв і використання їх як засобів політичного тиску [1, с. 592–294; 8, с. 308].

Водночас в Російській Федерації існують і активно діють імперські сили. Імперські кола Росії не відмовилися від ідеї політичної інтеграції СНД під своїм керівництвом, що викликає відповідну реакцію з боку інших країн Співдружності. Прихильники відновлення СРСР у тій чи іншій формі діють і в нових незалежних державах. Протягом останніх років

швидкими темпами відбувається політична і економічна інтеграція Росії і Білорусі; вона сприяла створенню союзу двох держав. Політики цих держав сподіваються на приєднання до союзу України і Казахстану. Російський уряд постійно намагається зберегти міцні зв'язки з колишніми республіками в межах СНД і створити наддержавні органи. Це пов'язано з тим що РФ залишається найбільшою за територією державою планети. Вона успадувала від Радянського Союзу 75% території, 51% – населення, 60% основних виробничих фондів (у вартісному вираженні), 76% підприємств, що виробляли засоби виробництва. Їй належало 90% видобутку нафти, 73% – газу, 63% виробництва електроенергії. В її розпорядженні перебувало 80% експорту сирової нафти й майже 100% природного газу. На початку 1990–х рр. Росія виробляла майже половину ВВП колишнього СРСР. За російською ініціативою з центром у Москві створено Міждержавний комітет СНД. Розроблено і затверджено статут Співдружності. Проте ці організації і документи не змогли забезпечити дійовість СНД, яке не являє собою єдиної оформленої організації. Навпаки, намагання здійснювати тиск на колишні союзні республіки завдає шкоди й самій Росії, змушує її партнерів міняти економічну й політичну орієнтацію, дистанціюватися від неї. Така ситуація дедалі більше переконує учасників Співдружності, що СНД – не початок нового, а осколок старого, незграбна тінь колишньої імперії. СНД у її нинішньому вигляді позбавлена будь-якої перспективи – різноманітні стосунки між державами, що виникли на теренах колишнього СРСР, розвивалися здебільшого на двосторонній основі [1, с. 292–294; 5, с. 288; 8, с. 308].

Таким чином у 1989–1991 рр. система, яка трималася на антиринкових засадах, насиллі, примусі, узурпації громадянських свобод та природних прав людини, упала настільки швидко й стрімко, що напрошується логічний висновок: економічні передумови краху комунізму визріли давно і лише страх перед військовою силою утримував народи від повалення насаджених тоталітарних режимів, що не виправдали надій і сподівань.

Шанс повернутися до демократичного шляху розвитку суспільства швидко й ефективно був використаний тими, хто жив за умов насильно насадженого тоталітаризму. Крах комунізму у країнах Центрально-східної Європи призвів до розвалу ялтинської системи поділу світу на сфери впливу переможців, яка відразу ж після 1945 р. стала системою протистояння і конфронтації, до швидкого згорання “холодної війни”. Водночас розпалися й міжнародні структури комуністичного блоку – ОВД та РЕВ (1991). Спроби М. Горбачова та його найближчого оточення зберегти СРСР шляхом підготовки й підписання нового союзного договору не дали бажаних наслідків. Незграбна спроба реакційних сил здійснити державний переворот закінчилася повним провалом. На очах у світовій громадськості розвалилася радянська тоталітарна імперія. Колишні союзні республіки стали незалежними державами. У грудні 1991 р. лідери Росії, України і Білорусі в Біловезькій Пуці (біля Бреста) прийняли рішення про припинення існування СРСР і створення Співдружності Незалежних Держав (СНД).

Важливо підкреслити, що радянська імперія розпалася не внаслідок воєнної агресії, а в результаті глибинних дезінтеграційних процесів, викликаних складними економічними й соціальними проблемами. Крах радянської системи стався внаслідок природних причин. На Радянський Союз не нападали, як варвари на античний Рим, його не піддавали поділу сусіди, як Річ Посполиту, він не впав під тягарем війни, як Австро-Угорщина, не зазнав поразки, як нацистський Рейх. Він розпався, бо мав розпастися: його внутрішня структура не могла забезпечити все, потрібне для життя людей.

Крах соціалізму в центрально-східноєвропейських країнах та дезінтеграція СРСР глобально змінили геополітичну систему світу. По-перше, зникла глобальна двосистемність (Схід-Захід, комунізм-капіталізм) і відповідно двополюсність у міжнародних відносинах (конфронтація по лініях СРСР – США, Варшавський договір – НАТО). У “холодній війні” зазнали поразки соціалістичні країни на чолі з їхнім лідером – Радянським Союзом. По-друге, у світі виникла багатополосність з очевидною перевагою переможця в “холодній війні” – Сполучених Штатів Америки. Окремі центри геополітичної сили (Китай, Японія, Європейський Союз та ін.) вимагають перегляду світоустрою, що склався після Другої світової війни, обстоюють багатовимірність світового розвитку. По-третє, розвалилась Ялтинсько-Потсдамська система перерозподілу Європейського континенту на сфері впливу переможців у Другій світовій війні. По-четверте, зменшилася напруженість міжнародних відносин, остаточно було зламано “залізну завісу”, що відокремлювала народи колишньої комуністичної імперії від решти цивілізованого світу.

На геополітичному кліматі Європи рельєфно позначилося створення незалежної України, що докорінно змінило статус інших країн у Східній Європі. Уперше в новітній історії ці країни опинилися відокремленими від Росії. Незалежна й демократична Україна посилює відчуття безпеки в Словаччині, Польщі, Румунії, Угорщині. Відокремлення України від Росії у процесі розпаду СРСР стало, на думку відомого американського політолога З. Бжезинського, центральною геополітичною подією, оскільки без України Росія нездатна відродити євразійську імперію.

Сфери впливу Росії після краху СРСР суттєво звузилися. Росія зіткнулася зі становищем, коли вона перестала бути господарем великої трансконтинентальної імперії. Кордони держави скоротилися, як шагрена шкіри. Вони стали такими, як із Заходом десь на 1600 р., за правління І. Грозного, з Кавказом – як на початку 1800-х рр., із Середньою Азією – як у середині тих же років. Ці територіальні зміни кинули суттєві виклики російським національним інтересам.

Розпад СРСР мав також глобальні міжнародні наслідки. З його крахом припинилася “холодна війна”, яка тривала майже півстоліття. Відійшов у минуле поділ світу на два ворогуючі між собою геополітичні центри. Розпалася “світова система соціалізму” разом з її провідними структурами – Організацією Варшавського договору та Радою економічної взаємодопомоги. Країни Центральної та Східної Європи стали на шлях інтеграції

до економічних, військових і політичних європейських та світових структур [1, с. 587–588; 5, с. 287–288, 291; 8, с. 308].

Список використаних джерел

1. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 роки): Навчальний посібник для студ. історичних спец. вузів / За ред. проф. А. О. Копилова. – К.: Либідь, 2004. – 624 с.
2. Горбачов М. С. Перебудова і нове мислення для нашої країни і для всього світу. – К.: Політвидав України, 1987. – 271 с.
3. Даниленко В. М., Кокін С. А. Всесвітня історія: Хронологія основних подій. – К.: Либідь, 1997. – 264 с.
4. Історія країн світу: довідник / І. І. Дахно. – К.: ЦУЛ, 2007. – 816 с.
5. Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики. XX – початок XXI ст.: Навч. посіб. / В. Ф. Салабай, І. Д. Дудко, М. В. Борисенко, М. П. Чуб. – К.: КНЕУ, 2006. – 368 с.
6. Кіндер Г., Хільгеман В. Всесвітня історія: dtv-Atlas: Пер. з нім. / Худож. Гаральд і Рут Букор; Наук. ред. пер.: А. Г. Слюсаренко, О. Ф. Іванов. – К.: Знання-Прес, 2001. – 631 с.
7. Краткий политический словарь / Абаренков В. П., Абова Т. Е., Аверкин А. Г. и др.; Сост. и общ. ред. Л. А. Оникова, Н. В. Шишлина. – 6-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1989. – 623 с.
8. Панкова С. В. Історія Європи: Навчальний посібник. – К.: Альтер-прес, 2007. – 352 с.
9. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
10. Путч (19–21 авг. 1991 г.). Хроника тревожных дней: Сборник / Ред. Э. В. Расшивалова, Н. С. Серегин. – М.: Прогресс, 1991. – 288 с.
11. Хайек Фридрих Август фон. Дорога к рабству / Пер. с англ. Михаил Гнедовский, Игорь Пильщиков – М.: Новое издательство, 2005. – 264 с.
12. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность: ошибки социализма / Пер. с англ. Елены Осиновой; под ред.: У. У. Бартли, Е. Гордеевой. – М.: Изд-во “Новости”, 1992. – 304 с.
13. Хроніка опору: збірка матеріалів. – К.: Вік – Дніпро, 1991. – 455 с.
14. Яровий В. І. Новітня історія країн Східної Європи 40–ві – 90–ті роки XX ст.: Курс лекцій: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1997. – 269 с.

References

1. Gazin V. P., Kopylov S. A. Novitnja istorija kraj'n Jevropy ta Ameryky (1945–2002 roky): Navchal'nyj posibnyk dlja stud. istorichnyh spec. vuziv / Za red. prof. A. O. Kopylova. – K.: Lybid', 2004. – 624 s.
2. Gorbachov M. S. Perebudova i nove myslennja dlja nashoi' kraj'ny i dlja vs'ogo svitu. – K.: Polityvdav Ukrai'ny, 1987. – 271 s.
3. Danylenko V. M., Kokin S. A. Vsesvitnja istorija: Hronologija osnovnyh podij. – K.: Lybid', 1997. – 264 s.
4. Istorija kraj'n svitu: dovidnyk / I. I. Dahno. – K.: CUL, 2007. – 816 s.
5. Istorija mizhnarodnyh vidnosyn i zovnishn'oi' polityky. XX – pochatok XXI st.: Navch. posib. / V. F. Salabaj, I. D. Dudko, M. V. Borysenko, M. P. Chub. – K.: KNEU, 2006. – 368 s.
6. Kinder G., Hil'geman V. Vsesvitnja istorija: dtv-Atlas: Per. z nim. / Hudozh. Gara'd i Rut Bukor; Nauk. red. per.: A. G. Sljusarenko, O. F. Ivanov. – K.: Znannja-Pris, 2001. – 631 s.
7. Kratkij politicheskij slovar' / Abarenkov V. P., Abova T. E., Averkina A. G. i dr.; Sost. i obshh. red. L. A. Onikova, N. V. Shishlina. – 6-e izd., dop. – M.: Politizdat, 1989. – 623 s.
8. Pankova Je. V. Istorija Jevropy: Navchal'nyj posibnyk. – K.: Al'ter-pres, 2007. – 352 s.
9. Politologichnyj encyklopedychnyj slovnyk: Navch. posibnyk dlja studentiv vyssh. navch. zakladiv. – K.: Geneza, 1997. – 400 s.
10. Putch (19–21 avg. 1991 g.). Hronika trevozhnyh dnei: Sbornik / Red. Je. V. Rasshivalova, N. S. Seregin. – M.: Progress, 1991. – 288 s.
11. Hajek Fridrih Avgust fon. Doroga k rabstvu / Per. s angl. Mihail Gnedovskij, Igor' Pil'shnikov – M.: Novoe izdatel'stvo, 2005. – 264 s.
12. Hajek F. A. Pagubnaja samonadejannost': oshibki socializma / Per. s angl. Eleny Osinovej; pod red.: U. U. Bartli, E. Gordeevoj. – M.: Izd-vo “Novosti”, 1992. – 304 s.
13. Hronika oporu: zbirka materialiv. – K.: Vik – Dnipro, 1991. –

455 s.

14. Jarovjy V. I. Novitnja istorija kraj'n Shidnoi' Jevropy 40–vi – 90–ti roky XX st.: Kurs lekcij: Navch. posibnyk. – K.: Lybid', 1997. – 269 s.

Buravchenko R. V., Ph.D. in History, Cherkassy State Technological University (Ukraine, Cherkassy), gatyla@ukr.net

Disintegration of the USSR the end of the 20th century: logical consequence of the collapse of totalitarian ideology

The object of the research paper is to identify the relationship collapse of totalitarian ideology and the collapse of the Soviet Union the end of the 20th century. Irreversible collapse scientifically substantiated Friedrich August von Hayek in his studies. Owing to sociological method analyzes the impact of economic relations and the social structure of the political system of the USSR the end of the 20th century. The historical method allows us to study political phenomena in the Soviet Union in the period in their sequential development time, identify links past, present and future. Given that the basis of the political system of the USSR from the very beginning of its establishment was built based on false reasoning basis of anti-market relations, the collapse of the Soviet Union after the exhaustion of the main resource – the peasantry, was the logical conclusion of viable models in the market society. This collapse has launched a new political reality of the relationship as the world in general and in Central and Eastern Europe.

Keywords: the Union of Soviet Socialist Republics, Ukraine, Russia, Baltic, the creation, the state of the republic, the Commonwealth of Independent States, M. S. Gorbachev, B. N. Yeltsin, L. M. Kravchuk.

Буравченко Р. В., кандидат исторических наук, Черкасский государственный технологический университет (Украина, Черкассы), gatyla@ukr.net

Распад СССР в конце XX в., как результат краха тоталитарной идеологии

Целью исследования является выявление взаимосвязи краха тоталитарной идеологии и распада Советского Союза в конце XX в. Необратимость краха научно обосновал Ф. А. фон Хайек в своих исследованиях. Благодаря социологическому методу анализируется влияние экономических отношений и социальной структуры на политическую систему СССР конца XX в. Исторический метод позволяет изучить политические явления в СССР в указанный период в их последовательном хронологическом развитии, обнаружить связи прошлого, настоящего и будущего. Учитывая, что в основу функционирования политической системы СССР с самого начала его создания был заложенный основанный на ошибочных умозаключениях базис антирыночных отношений, распад СССР после исчерпания основного своего ресурса – крестьянства, стал логическим финалом окончания нежизнеспособной модели в рыночном обществе. Данный распад запустил новую реальность политических взаимоотношений, как в мире в целом, так и в Центрально-Восточной Европе.

Ключевые слова: СССР, Украина, Россия, Прибалтика, создание, государственный, республика, Содружество Независимых Государств, М. С. Горбачев, Б. М. Ельцин, Л. М. Кравчук.

* * *

удк 32.1.8

Веденеев В. А.
кандидат политических наук, доцент кафедры философии и социальных наук, доцент, Криворожский национальный университет (Украина, Кривой Рог), vedi2010@rambler.ua

ПРОЦЕСС АКТУАЛИЗАЦИЯ ЦЕННОСТЕЙ УКРАИНСКОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В МОДЕЛЯХ ИДЕНТИЧНОСТИ РАЗНЫХ ЭТАПОВ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ

Анализируется процесс формирования континуума украинской политической культуры, рассматриваемого в контексте этапов политической истории, сквозь призму явления идентификации человека, характеризующего субъективную сторону формирования мозаики политико-культурного целого. Как инструмент исследования используются аксиологический, исторический, социокультурный и социально-психологический методы. Отмеченные этапы развития украинской государственности и политической культуры позволяют описать плюсы и минусы ключевых моделей идентичности (пост-, ко- и префигуративной) с имманентными им субъектами идентификации. Указывается динамическая и векторная характеристики культурного выбора направления вектора темпоральной модели идентичности, определяющей специфику социокультурной ситуации в обществе.

Ключевые слова: континуум, модель идентификации, политическая культура, социокультурный, украинский, ценности, этапы политической истории.

(статья друкується мовою оригіналу)

Этапы развития украинской политической культуры традиционно связываются с историческими этапами развития украинского общества, но, к сожалению, при такой логике изложения вопроса в тени остается главный компонент социокультурной составляющей механизма трансляции ценностей в политическом процессе – человек. А ведь именно человек, включаясь в процесс идентификации, осуществляет выбор (лангирование во времени) политических ценностей, периформирует шкалу ценностей, актуализирует патриархально-коллективистские или либеральные традиции континуума украинской политической культуры. Реализация идентификации человека помимо возможности выбора модели поведения, принадлежности к ценностям тех или иных субкультур [1; 2] должна включать в себя осознанную или бессознательную временную и динамическую характеристику этого выбора, определяющего, в конечном счете, характеристику украинской политической культуры.

Целью статьи является анализ процесса формирования континуума украинской политической культуры, рассматриваемого в контексте этапов украинской политической истории, сквозь призму явления идентификации человека, характеризующего субъективную сторону формирования мозаики политико-культурного целого. Исходя из указанной цели, автор определил задания: выяснить, во-первых, где берутся модели идентификации (в прошлом, будущем или настоящем); во-вторых, направление их развития (в прошлое, в будущее или временная динамика отсутствует).

Разные ракурсы проблемы идентификации исследовали немало ученых, но автор статьи обратил внимание на работы М. Буссерри [3], Р. Карниоля [4], Н. Либермана [5], Дж. Питца [6], Е. Пронина [7], М. Синнереллы [8], Дж. Твендж [9], Я. Тропе [10], изучавших темпоральные факторы нарративной идентификации, а также на работы Е. Белинской [11], Т. Стефаненко [12], С. Поцелуева [13], В. Ядова [14], изучавших идентификацию в условиях трансформирующихся обществ. На наш взгляд динамическая и векторная характеристики культурного выбора направления вектора темпоральной модели идентичности не достаточно осмысленны [15], хотя являются принципиальными для понимания специфики (содержания, структуры) политической культуры общества на разных этапах его развития, поскольку раскрывают проблемы внутренней непротиворечивости, легитимности и устойчивости культурного целого. Как инструмент исследования используются аксиологический, исторический, социокультурный и социально-психологический методы.

В современном концепте периодизации отечественной истории могут быть отмечены следующие этапы развития украинского общества и государственности [16] и соответствующие им этапы в развитии отечественной политической культуры: 1) IX–сер. XV вв. (до 1434–1435 гг.) политическая культура княжеского периода характеризуется как время русского права; 2) XIV–нач. XVIII вв. земли Украины–Руси в составе Польской державы, Великокняжества